

Pruiken en revoluties

LES 1 MENSEN MET PRUIKEN

In de 18e eeuw wordt in de rijke kringen alles wat Frans is de hemel in geprezen. Naar het voorbeeld van het Franse hof wordt het mode om buitenhuizen en stadspaleizen te bouwen volgens een zorgvuldig berekende plattegrond. Het ideale buitenhuis heeft een indrukwekkende entreehal die toegang geeft tot de bel-etage. Die ligt net boven straatniveau en fungeert als eetzaal. In het souterrain zijn de keuken en de dienstvertrekken.

Via een imposant trappenhuis kom je op de eerste verdieping, met aaneengeschakelde privévertrekken zonder gang. Elk appartement bestaat uit een antichambre (wacht- en spreekkamer), een chambre (ontvangst- en slaapkamer), een kabinet (werkkamer) en een garderobe (kleedkamer).

In die garderobe brengen de rijke dames veel tijd door. Zij dragen in de 18e eeuw enorm hoge kapsels. De heren dragen pruiken, in navolging van de Franse koning Lodewijk XIV die – toen hij ouder werd – noodgedwongen een pruik (een verbastering van het Franse *perruque*) ging dragen. Het beeld van de 18e eeuw (ook wel pruikentijd genoemd) wordt bepaald door de mode tussen 1760 en 1785. Het is alleen van toepassing op de welgestelden.

In 1740 wordt het haar van vrouwen nog eenvoudig glad gekamd en versierd met een mutsje. Wel wordt het gepoederd om het witter te doen lijken. Vanaf 1760 wordt het kapsel steeds hoger. Hulpstukken zijn nodig en enorme bouwsels worden gemaakt met fruit of bloemen. Na 1770 bereikt deze stijl zijn hoogtepunt. Eerst brengt de kapper een kussen aan op het hoofd, waaroverheen hij verder bouwt; zelfs met zeilscheepjes en opgezette vogels. Dames proberen elkaar te overtroeven; er zijn kapsels van meer dan een halve meter hoog. De hertogin van Lauzun heeft op een dag een kapsel met een boerderij met windmolen en zalmvijver erin. Een concurrente laat een (mechanische) roos aanbrengen; als je het mechaniek aanraakt gaat de roos open. Een kapsel waar soms een kleine dag werk in zit, blijft een tot twee weken intact. Het is een broedplaats van ongedierte in een toch al niet erg hygiënische eeuw. (Jezelf wassen wordt juist als onhygiënisch beschouwd. Daarom gaan zelfs rijke mensen hooguit een paar keer per jaar in bad. Nare lichaamsgeuren worden bestreden met heel veel parfum.) Om tussen de haren te krabben zijn er speciale krabbertjes: lange staafjes met een handje die *grattoirs* worden genoemd (naar het Franse *gratter*: krabben). Onder hun pruik dragen mensen zakjes luizenpoeder of buisjes runderbloed, waarmee de vele luizen en vlooiën op het lichaam naar de pruik gelokt worden. Zowel de mannen als de vrouwen gebruiken overdadige make-up. Zwartzel op de wenkbrauwen, rouge (Frans voor rood) op de wangen. Schoonheidsballetjes in de wangholten verhullen een ingevallen gezicht door het vroege verlies van tanden.

De heren trekken strakke kousen aan om de kuiten goed te laten uitkomen en kunstkuiten om spillebenen een ander aanzien te geven. Dit verschijnsel is te vergelijken met de omhoog gedrukte borsten van vrouwen om deze meer volume te geven en de décolletés om ze zichtbaar te maken. Een strak korset, ook wel *justaucorps* (letterlijk: strak tegen het lijf) genoemd, dient om overtollig vet te maskeren.

De enorme jurken die de vrouwen dragen bieden overigens geen gelegenheid om te zitten.

Daarom wordt onder een jurk soms een krukje onder het zitvlak gebonden, zodat de vrouw kan zitten terwijl het lijkt alsof ze staat. Karikaturisten beelden de vrouwen af gevolgd door metselaars en timmerlieden, die de deuren moeten aanpassen. Door de brede jurken moeten de dames zijdelings door de deur gaan. Hoge kapsels vereisen hoge deuren. In koetsen moeten ze vaak op de bodem gaan zitten.

Ook de waaier hoort bij het uiterlijk vertoon en er worden vaak geheime boodschappen mee gegeven. Snel dichtklappen is een afwijzing, aan het hart drukken een aanmoediging. De voorstelling op de waaier geeft informatie over de functie (trouw, rouw of huwelijk) of over de intentie (flirt).

Niet alleen in hun manier van kleden willen de rijken zich onderscheiden van de lagere klassen, ook in hun omgangsvormen. De etiquette, naar Frans voorbeeld, wordt steeds belangrijker. De gedragscodes zijn een middel om duidelijk te maken wie 'erbij hoort' en wie niet. Enkele voorbeelden van wat wel en niet mag volgens de 18e-eeuwse etiquetteboekjes:

- Vrouwen mogen niet hardop lachen.
- Proosten waarbij de glazen elkaar hoorbaar raken is uit den boze.
- Mannen en vrouwen schudden elkaar niet de hand. Handen schudden is iets tussen mannen als bezegeling van een vriendschap of een zakelijke overeenkomst.
- Spugen: 'Het is zeer ongeleefd om dat door te slikken wat uitgespuugd moet worden. Na het spugen in uw zakdoek, moet u haar één keer vouwen, zonder ernaar te kijken, en haar in uw zak steken.' (La Salle, 1729)

LES 2 MENSEN ZONDER PRUIKEN

De eerste helft van de 18e eeuw is een slechte tijd voor de boeren. De prijzen dalen, de kosten stijgen, de winters zijn streng. Ze hebben bovendien te kampen met misoogsten en veel ongedierte. Tot overmaat van ramp breekt drie keer de veepest uit, in 1713, 1744 en 1768. In 1744 sterft meer dan de helft van de veestapel. Veel boeren zijn daardoor genoopt om over te schakelen van veeteelt op akkerbouw.

Als gevolg van de rampspoed krijgt het eten van vlees een statusfunctie, terwijl de boeren noodgedwongen vegetariër zijn. Graanproducten vormen tot ver in de 18e eeuw het basisvoedsel. Van rogge, gerst, haver, spelt, tarwe en boekweit maakt men brood, pap, brij en pannenkoeken. Wanneer ook de graanprijzen stijgen, wordt de voedselsituatie nijpend. Op dat moment begint de aardappel aan zijn opmars.

Deze opmars begint in Frankrijk – waar anders? Een apotheker uit het Franse leger, Antoine-Auguste Parmentier, stelt vast dat krijgsgevangenen die aardappels te eten krijgen, een goede gezondheid hebben. Hij overtuigt de Franse koning ervan dat de aardappel een goed middel tegen de terugkerende hongersnoden zou kunnen zijn. Hij bedenkt een list die van doorslaggevende betekenis zal zijn. Hij laat een stuk land waarop aardappels verbouwd worden, opzichtig bewaken door soldaten. Dit wekt de nieuwsgierigheid van de bevolking: het gewas dat daar verbouwd wordt, moet wel heel speciaal zijn! Het duurt dan ook niet lang voordat er aardappels gestolen worden. Al gauw gaan boeren de aardappels telen en eten. Na de boeren volgt de lagere klasse in de steden en vanaf 1775 gaat ook de elite massaal aan de aardappels.

De aardappel is een van de vele producten die in de 16e eeuw door Spaanse ontdekkingsreizigers vanuit Zuid-Amerika naar Europa zijn gebracht. Ook koffie heeft een hele reis gemaakt. Het eerste koffiehuis in Europa opent zijn deuren in Venetië in de 17e eeuw. De koffie die daar geschonken wordt, komt via Egypte uit Mokka, een havenstad aan de Rode Zee. Aan het eind van de 17e eeuw smokkelen Nederlandse zeevaarders de koffieplant mee naar Java, waar hij goed gedijt

onder de tropische omstandigheden. Een eeuw later introduceren ze de plant in Zuid-Amerika. In Nederland drinkt aan het einde van de 17e eeuw alleen de elite koffie. Vanaf begin 18e eeuw wordt het steeds populairder en komen er overal koffiehuisen op. Doordat de drank steeds goedkoper wordt, gaan ook de minder bedeelden koffie drinken. Vanaf 1750 is het volksdrank nummer één.

Niet alleen producten verspreiden zich steeds gemakkelijker. Dat geldt ook voor ideeën. Onder invloed van Franse Verlichtingsdenkers als Rousseau – die in 1762 het boek *Émile, ou De l'éducation* schreef – zijn er eind 18e eeuw steeds meer mensen die het belangrijk vinden dat kinderen goed onderwijs krijgen. Tot dan toe is het treurig gesteld met het onderwijs in het land. Onderwijzers hebben weinig aanzien, geen pensioen en geen salaris. Het schoolgeld moeten ze zelf innen bij de ouders (die per week betalen) en dus hebben ze er baat bij om zo veel mogelijk leerlingen tegelijk les te geven. De lokalen zijn smerig en in het lesprogramma draait vrijwel alles om godsdienst- en Bijbelkennis.

Met het uitroepen van de Bataafse Republiek (1795) wordt Nederland een eenheidsstaat. Dat maakt het mogelijk om onderwijswetten uit te vaardigen voor het hele land. In 1801 wordt de eerste Schoolwet van kracht. Lezen, schrijven, rekenen en Nederlands worden verplichte vakken. Er komen voorgeschreven schoolboeken en de onderwijzers moeten een toelatingsexamen doen en een bewijs van goed gedrag overleggen. Door goed onderwijs zouden kinderen zich ontwikkelen tot zelfstandige en rationeel denkende burgers, geheel in de geest van de (denkers van de) 18e eeuw.

LES 3 RIJK EN ARM

In de 18e eeuw reizen mensen met de trekschuit. Het is een trage, maar betrouwbare manier om van de ene naar de andere plaats te komen. Buitenlandse bezoekers zijn vol lof over deze openbaarvervoersdienst. De trekschuiten varen stipt. Als de bel luidt, vertrekt het schip, zelfs als er geen passagier aan boord is. Daardoor weet de reiziger altijd hoe laat hij zal vertrekken en komt hij op de afgesproken tijd op zijn bestemming aan. Dankzij een uitgekiend netwerk van trekvaarten kan een belangrijk deel van het land efficiënt bereisd worden. Dat netwerk en de transportcapaciteit van de trekschuit hebben een grote bijdrage geleverd aan de welvaart van de Republiek in de 17e eeuw.

Postkoetsen worden in Europa al vanaf de middeleeuwen gebruikt als openbaar vervoer. Vanaf 1489 verzorgt de familie Von Thurn und Taxis in opdracht van de Duitse keizer een netwerk van postkoetsdiensten, dat in een groot deel van Europa opereert. In de 17e eeuw doet een postkoets circa een dag over de afstand van Amsterdam naar Gouda. Dat is al aanzienlijk sneller dan de trekschuit.

De koetsier van de postkoets wordt 'postiljon' genoemd (naar het Franse *postillon*); de postkoets zelf heet in deftige kringen 'diligence'. In een postkoets passen maximaal negen passagiers. Wie dan nog mee wil, moet bij de bagage bovenop. Vanaf de 18e eeuw wordt het postkoetsenvervoer in ons land verzorgd door de firma Van Gend & Loos. Dat blijven ze doen tot in 2003, wanneer het bedrijf fuseert met een andere pakketdienst.

De postkoets doet dienst als openbaar vervoer en zorgt er tegelijkertijd voor dat nieuws verspreid wordt. Kooplieden willen op de hoogte blijven van wat er gebeurt in de wereld. Vanaf het midden van de 18e eeuw kunnen ze dat ook in de 'courant' lezen. De oudste krant van Nederland is de *Leeuwarder Courant*. Deze wordt opgericht in 1752 en bestaat nog steeds. In 2013 wordt de krant nog *European Newspaper of the Year* in de categorie regionale nieuwsbladen.

In het begin staat er alleen maar buitenlands nieuws in de krant (bijvoorbeeld over de handel in Rusland of de politiek in Spanje), want dat is wat het gros van de lezers, voornamelijk kooplieden, aanspreekt. Later komt er ook nationaal nieuws in de krant. Pas sinds 1850 komt er ruimte voor provinciaal nieuws. Alle jaargangen (meer dan 795.000 pagina's) van de *Leeuwarder Courant* zijn gedigitaliseerd en online raadpleegbaar. <http://www.dekrantvantoen.nl/vw/edition.do?dp=LC&alt d=true&date=17520930&ed=00>

Naast kranten en de postkoets zorgen ook schippers – die met hun goederen van de ene naar de andere plaats varen – ervoor dat nieuws en ideeën zich verspreiden, zoals het nieuws over het Pachtersoproer in Groningen.

In deze periode is het heel normaal dat belastingen op producten worden verpacht. Dat gaat als volgt in zijn werk. De regenten (bestuurders) geven de opdracht om een bepaalde belasting (bijvoorbeeld op boter of op vis) te innen, aan degene die de hoogste inkomsten in het vooruitzicht stelt. Doordat de pachters tegen elkaar opbieden, lopen uiteraard ook de belastingtarieven op. Dit is voordelig voor de regenten, maar een ramp voor de bevolking, temeer omdat de methoden om te innen niet altijd zachtzinnig zijn.

Op 17 maart 1748 komen arme burgers in Groningen in opstand tegen de hoge belastingen. De pachtershokjes waar de belastingen worden geïnd, worden neergehaald of in brand gestoken. In mei bereikt het nieuws Leeuwarden en door berichten van Friese schippers wordt de strijd op 17 juni voortgezet op de Botermarkt in Amsterdam. Dit Pachtersoproer heeft als decor gediend voor de roman *Gewassen Vlees* van Thomas Rosenboom.